

УДК 792.784793.2

Логвінова О.О.

Харківська державна академія культури

ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ ЖАНРІВ ТА ФОРМ СУЧАСНОЇ ВИДОВИЩНОЇ КУЛЬТУРИ

Логвінова О.О. Тенденції трансформації театралізованих жанрів та форм сучасної видовищної культури Розглядається процес трансформації видовища в сучасній культурі, жанрові різновиди видовищ та їх нові форми, що з'являються на сучасному етапі шляхом змішування. Визначаються особливості театралізації та композиційного рішення видовищ, сучасні тенденції розвитку видовищної культури. Проводиться порівняльний аналіз видовища та свята, їх спільних та протилежних якостей, взаємозалежності та протиставлення видовищної та святкової культури в цілому. Також досліджується значення видовища в житті людини, вплив засобами театралізації на формування думки глядача, функції деяких сучасних жанрів видовищної культури, що сприяють не лише розвагам та естетичному задоволенню, а мають повчальний та пізнавальний характер. Аналізуються визначення поняття «видовище», дане сучасними науковцями, його розвиток та становлення у культурі в цілому. Виявляються особливості шоу-індустрії, яка прогресує в контексті видовищних мистецтв і має великий вплив на формування сучасної видовищної культури.

Ключові слова: видовищна культура, видовище, театралізація, жанр, форма, свято, мистецтво, глядач, шоу.

Логвінова Е.А. Тенденции трансформации театрализованных жанров и форм современной зрелищной культуры. Рассматривается процесс трансформации зрелища в современной культуре, жанровые разновидности зрелищ и их новые формы, появляющиеся на современном этапе путем смешивания. Рассматриваются особенности театрализации и композиционного решения зрелищ, современные тенденции развития зрелищной культуры. Проводится сравнительный анализ зрелища и праздника, их общих и различных качеств, взаимозависимость и противопоставление зрелищной и праздничной культуры в целом. Также рассматривается значение зрелища в жизни человека, воздействие средствами театрализации на формирование мнения зрителей, функции некоторых современных жанров зрелищной культуры, которые способствуют не только развлечению и эстетическому удовлетворению, а имеют обуча-

тельный и познавательный характер. Анализируется определение понятия «зрелище», данное современными учеными, его развитие и становление в культуре в целом. Рассматривается явление шоу-индустрии, которая прогрессирует в контексте зрелищных искусств и имеет большое влияние на формирование современной зрелищной культуры.

Ключевые слова: зрелищная культура, зрелище, театрализация, жанр, форма, праздник, искусство, зритель, шоу.

Logvinova O. The transformation trends of theatricalization genres and forms of contemporary spectacular culture. There is feature of the process of transformation of the show in the modern culture. It's feature of genre variety shows and their new forms that appear on the modern stage by mixing. There is features of theatricalization and composite solutions shows, current trends of spectacular culture. Also there is analysis of the show and celebration of their common and opposite qualities, interdependence and opposition spectacular and festive culture as a whole. There is studied the importance of show in our life, the impact of the dramatization on influencing viewers. There is feature some spectacular contemporary genres of culture, which contribute not only to the entertainment and aesthetic satisfaction, but have enlightening and educational in nature. There is analysis of the definition of "show", given by modern scientists, its development and the establishment of the culture. There is studied the phenomenon of the entertainment industry, which is progressing in the context of the performing arts and has a great influence on the formation of the modern spectacle culture.

Keywords: Spectacular culture, show, theatricalization, genre, form, celebration, art, audience.

Постановка проблеми. Історичне вивчення та узагальнення розвитку видовищної культури дозволяє усвідомити сенс і зміст виникнення та розвитку соціокультурних явищ, що мали місце в минулому й існують у сьогоденні. Сучасне видовище є природним продовженням світової культури і тому зберігає певні основні, стійкі риси свого походження й існування [11]. Це підтверджує особливі риси сучасних театралізованих видовищ, яким притаманні жанрові розподілення за способом спілкування з глядачем, вихідною подією та місцем дії. Однак не знаходимо чіткої структуризації сучасних форм та жанрів видовищної культури, визначенню яких присвячена ця стаття.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Дослідження виконане відповідно до комплексної теми науково-дослідної роботи Харківської державної академії культури «Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти» (державний реєстраційний номер 0109U00511) та узгоджено з «Тематичним планом наукових досліджень кафедри режисури ХДАК», затвердженим на засіданні кафедри (протокол № 1 від 27.08.14). Отримані результати можна використовувати в навчальному процесі під час розробки навчальних курсів з режисури естради та

масових свят, історії свят та обрядів, для підготовки навчальних посібників і методичних розробок для студентів ВНЗ культури і мистецтв.

Актуальність вивчення особливостей розвитку видовищної культури спричинена активним поширенням форм та видів масових заходів, через які відбувається творче спілкування, активізація глядача, тобто залучення його безпосередньо до сфери видовища. Видовище зустрічається в найрізноманітніших сферах життя, проявляючись в театралізованих формах, арт-практиках та масових заходах. Розмежування чітких жанрових рамок, невизначеність конкретних форм видовищної культури спонукає до вивчення сучасного плину та розвитку цього явища. Актуальним постає питання про спорідненість свята і видовища, їх спільні характеристики та відмінності.

Для видовищної культури характерне інтегрування, запозичення, адаптація змістів і форм. Сучасність дозволяє нам знаходитись в будь-якому куточку світу в реальному часі завдяки приладам візуального та аудіального спостереження. Будь-яке видовище є формою емоційно-естетичного та ідейно-естетичного спілкування, важливим є також ефект співучасті, співпереживання та співтворчості. Наразі тлумачення видовища лише як явища естетичного задоволення витісняє видовищну культуру за межі культуротворчого процесу, навпаки наближаючи її до дії руйнівного впливу на особистість. Але перш за все, видовище — це процес взаємодії та взаємовпливу людей, виникаючий внаслідок певного публічного медіа-дійства, у якому особливе — частіше за всього головне — місце посідають аудіовізуальні компоненти театралізації (сукупність видимого та почутого), організуючі сприйняття глядачів певним чином, що викликають сильні емоційні переживання, загострене відчуття колективності, спільності, приналежності до цілого [8]. Демонстрація могутності держави під час параду військової техніки, об'єднання людей, що створюють на майдані, наприклад, квіткову композицію національних символів, також є проявом видовищної культури, яка вбирає в себе важливі національні цінності, що підсвідомо сприймаються глядачами-учасниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню видовищної культури присвячено чимало досліджень, серед яких слід назвати В. Брабича, В. Даркевич, Н. Зоркую, Г. Плетньова, Я. Ратнера, М. Хренова, Т. Чередниченко, О. Шаміну та ін. Вони вважають, що у зв'язку з еволюцією, появою кіно та телебачення, комп'ютерної техніки та нових технологій медіа контенту, стало можливим говорити про нові форми видовищної культури. Вивченню постмодерністської видовищної культури та взаємовідносинам митця і глядача присвячена стаття К. Станіславської. Про місце фольклору і національних свят у сучасній культурі, формування нації, самосвідомості глядачів масових ви-

довищ знаходимо в наукових роботах та статтях Л. Малоокої, В. Сприсяна, С. Шаумяна.

Мета статті — проаналізувати сучасний стан видовищної культури, її прояви в нових жанрах та формах видовищ, що театралізуються.

Історичні витоки зародження видовища вбирають в себе сакральний початок, усі складові видовищної дії мали особливий зміст, обрядовість, ритуальність, що згодом проявились і в формі карнавалів. Видовище еволюціонувало, створюючи сучасні жанри, моделюючись за змістом, часом, простором.

Зазначимо також, що видовище — це все те, що є цікавим для розглядання, роздивляння. Видовищем була сама природа, її краса, її стихія. Первісна людина раптом зупинилася, зачарована фарбами вечірньої зорі, світінням місячної доріжки на воді озера, самоцвітною красою веселки після дощу. У цьому значенні видовище — це і змагання атлетів, і всіяне зорями небо, і схід сонця, і мерехтливе полум'я свічки, і примхлива гра сонячних зайчиків на лісовій галявині, і «безодня» коханих очей. Але нас цікавить та частина видовищної культури, що має драматургічну побудову — композицію, і яку можна вважати закінченим твором, що має автора і глядача. В більшості своїй — це масові театралізовані видовища, які повсякчас відбуваються, є організованими чи поставленими особистістю режисера чи групою людей, мають тему та ідею, які автор виражає через дію театралізовану, через танок, пісню, гру акторів, а в поєднанні створюється щось нове, єдине та неповторне.

Історично склалося, що людина прагне видовища, бо найбільшу кількість інформації про навколишній світ ми отримуємо через візуальне сприйняття подій чи явищ. Тому й видовищні засоби фіксації життєво корисної інформації, з яких виникли й розвинулись видовищні мистецтва, з'явилися в історії одними з найперших. Це культурні зразки скульптури та архітектури, бої гладіаторів та карнавали, театральні дії та військові демонстрації, штучні садово-паркові насадження та водойми, пейзажі та натюрморт, тощо. Невипадково сучасні технології також використовуються для створення нового видовища, його збагачення та вдосконалення. Авторсьогодні намагається здивувати, викликати захоплення, вразити глядача, що не так легко зробити на фоні різноманіття явищ видовищної культури, тому звертаємося до сутнісних історично сформованих ознак видовища. За визначенням В. Кісіна, видовищем називається спеціально організована у часі та просторі публічна демонстрація соціально значущих процесів, явищ, подій, зразків людської поведінки [3]. Важливо усвідомити, що не всі видовища відносяться до системи мистецтв: не відносяться до видовищ, наприклад, такі мистецтва, як музика (вона оперує тільки часом) чи фотографія та живопис (вони оперують тільки простором). Але видовищем може бути показ музичного концерту,

якщо він відображає процес людської творчості під час виконання музичного твору. Самі по собі явища чи об'єкти природи теж не являються видовищами, але спеціально організоване у екранному часі та просторі їх відображення, спрямоване на те, щоб глядачі одержали від цього показу корисну для себе інформацію чи пережили певні емоції, задумані автором, від споглядання цих явищ чи об'єктів, вже буде видовищем.

До вивчення видовищної культури звертається у своїй статті К. Станіславська: «Сучасне видовище <...> з об'єкта споглядання перетворюється на феномен, що залучає або спонукає до участі у дійстві самого глядача, який свідомо чи несвідомо приміряє на себе роль співавтора, співтворця: подібне спостерігається у формах художньої акції, інструментального та хорового театру, перформансу, хепенінгу, тотальної інсталяції, флешмобу, боді-арту, стріт-арту, електронної відеогри. Сучасна публіка вже не хоче просто спостерігати — глядач потребує сильніших вражень та відчуттів, і така «погоня за емоціями» сприяє тому, що він стає повноправним учасником візуального дійства» [10: 182]. Таким чином, можемо зауважити, що сучасні форми видовищної культури набувають найбільш візуального характеру, а також набувають все більш інтерактивних рис, завдяки яким автор і глядач стають співтворцями видовищної дії.

Не слід також забувати, що існує безперечний зв'язок видовища і свята. М. Літвінова стверджує, що видовище є частиною масового свята, необхідною, але недостатньою. На думку автора, підміна справжньої святкової дії видовищем паралізує активний посил учасників свята, трансформуючи їх в пасивних глядачів. Видовище — найбільш зручна і активно використовувана форма офіційно-парадних масових дійств, що дозволяє експлікувати через візуальний ряд основні культурні символи й атрибути влади (силу, міць, стабільність, агресію) [5]. Але таке змістовне навантаження, а точніше, його відсутність відкидають видовище поза межі інтелектуальних цінностей та взагалі культури. Так само як у видовищі, так й у святі, можна спостерігати вільне нашарування елементів, в даному випадку обрядово-ритуальної культури дохристиянських язичницьких свят на релігійні християнські свята; ще збереглася спадщина святкової культури радянської епохи і принципово нові форми масових свят і видовищ. Кардинально різні семіотичні системи синтезуються в єдиній хвилі шоу-культури, або видовищної культури, що перекриває і захлюстує всі раніше існуючі [5]. Таким чином, видовище із засобу вираження самосвідомості народу трансформується в засоби агресивного впливу на особистість, що дозволяють маніпулювати свідомістю мас. При цьому залучення до колективного без свідомого автоматично відбувається як доказ приналежності даного видовища також до масової культури.

Важливо зауважити, що видовище відрізняється від свята, хоча деякі ознаки в них співпадають. Свята відіграють важливу роль у процесі інтеграції людини в соціум, прилучення до духовних його традицій. Адже утверджуючи соціальні порядки, норми, художні та етичні ідеали, свято таким чином прилучає суспільство до традицій [7: 15]. Видовище ж не несе в собі традиції, його зміст може бути взагалі вигаданим, а подія — запропонована автором. Але в такому розумінні свято є ефективним засобом впливу на громадську думку, що є схожим і з характеристиками видовища, яке також має безперечний вплив на глядача. Наступна відмінність — це виробничі умови організації і проведення. Свято може одночасно відбуватися по всьому місту чи навіть країні, воно не є локалізованим, а видовище може бути лише частиною святкової дії. Також масове свято від видовища відрізняє організація і розподіл уваги глядачів. Якщо в театралізованому видовищі необхідно сфокусувати увагу глядачів на сценічному майданчику, то масове свято, навпаки, вимагає поліцентризму, утворення кількох видовищних центрів, кожен з яких самостійно організує увагу людей, які прийшли на свято. Ще одна важлива риса постановки свят та видовищ — це те, що вони відбуваються тільки один раз, а якщо й повторюються, то це вже зовсім інше свято — інший сценарій, режисура й організація, інші глядачі, інший настрій. Та незважаючи на те, що масові свята й видовища мають відмінні між собою особливості, їх об'єднує наявність монтажної структури драматургії.

Таким чином, святкова культура, хоча й включає в себе таке широке поняття як свято, має чіткі кордони, що пов'язані з визначеними подіями, датами, традиціями та обрядами. Видовищна культура навпаки, розглядаючи видовище як окреме самостійне явище, дозволяє звернутися до будь-якої події, будь-коли, на обрану автором (режисером) тему і може будуватися згідно своєї власної структури, потрібної саме для цього видовища. Саме тому форми та жанри видовищної культури трансформуються, еволюціонують, набувають нових властивостей, постановочних прийомів тощо.

Театралізовані видовища можуть мати елементи театралізації або досягати повноти форми театральної вистави в умовах показу, які не притаманні театру [11]. Характер дійства, простір, у якому воно відбувається, засіб спілкування з глядачами кардинально вирішують стиль заходу. Проте чим більше режисером буде знайдено нюансів, неочікуваних стиків, трюкових моментів і комбінацій параметрів, тим яскравішим та неповторнішим буде дійство [4]. Саме тому стрімкий розвиток інноваційних технологій спонукає митця до оволодіння нових засобів виразності, спонукаючи його все більше та частіше використовувати засоби театралізації, навіть у нетеатральних видовищах.

Видовищна культура демонструється глядачам також з екранів телевізорів, але рівень моральних цінностей в більшості випадків викликає сумніви. Як писав Б. Кісін, «межа між балаганними та художніми видовищами проходить по лінії талії. Якщо видовище збуджує нас нижче пояса, воно балаганне, якщо вище — воно художнє» [3]. Комерційна ситуація сучасності, ринкові відносини, процес глобалізації, — все це вплинуло на зміни та реструктуризацію видовищної культури. Розмитість жанрових кордонів можна спостерігати у подіях, що зустрічаються нам щоденно. Наприклад, серед рекламованих у мережі Інтернет видовищ знаходимо нестандартний процес приготування кави, який назвали «КармаКавовим видовищем» [12]. Це свідчить про можливість спостерігання особливої дії, але не можна віднести це явище до видовищної культури.

Згідно з позицією С. Шаумяна, то у найзагальнішому вигляді видовище є безумовною й універсальною приналежністю загальнолюдської культури. Крім того, воно функціонує в рамках конкретних культур, є їх соціально-історичним надбанням, має культурну автономію, а тому може змінюватися від культури до культури та переходити з однієї культури в іншу [11]. Зважаючи на це, звертаємо увагу на видовища, які відбуваються у новому шоу-бізнесовому просторі, особливо на телебаченні. Це різноманітні конкурси талантів («Х-фактор», «Україна має талант», «Танцюють всі», «Фабрика зірок», «Голос країни»), міжрегіональні змагання («Майданс», «Нова хвиля», «Євробачення»), гумористичні скетчеві шоу («Файна Юкраїна», «Вечірній квартал», «Камеді клуб», «Велика різниця»), реаліті-шоу («Орел і решка», «Останній герой», «Чотири весілля») та передачі про містичне («Битва екстрасенсів») тощо.

Безумовно, розважальні шоу, окрім комерційної складової, мають і важливе змістове посилення до глядача. Дивлячись на реального учасника, що потрапив до проекту, глядач асоціює себе з ним та набуває впевненості у власних силах (якщо може він, то зможу і я). І ще одна важлива характеристика, що відносить телевізійні шоу саме до видовищної культури, це — прямий ефір. Відчуття, що все відбувається ексклюзивно, прямо на очах аудиторії, збуджує інтерес глядачів [13]. Таким чином кожен, хто бачить видовище, на ньому присутній, переживає і автоматично стає його учасником.

Тенденція розвитку видовищної культури в напрямку шоу-індустрії стала особливо помітною у ХХ ст., коли з'явилися нові технічні засоби комунікації й окреслилися ознаки глобалізації соціокультурних та інформаційних процесів. Радіо, кіно, телебачення, комп'ютерна віртуальна реальність надали нових, революційних можливостей для розвитку видовищної культури, для перетворення її навіть у специфічний шоу-бізнес. У результаті виник ринок мистецтва, або шоу-бізнес, що приносить його безпосереднім представникам

доходи, а суспільству нав'язує стереотипи мислення, моди й поведінки, активно трансформуючи його традиційну культуру [8]. Приклади візуального сприйняття видовища, успішних популярних людей, спонукають глядачів до наслідування, наближення до них через повторення, копіювання, використання продуктів масової культури, що поступово призводить до знеособлення.

Таке становище в галузі сучасної видовищної культури, на перший погляд, підштовхує до висновку про її принципову відмінність від традиційних видовищних форм. Зрозуміло, що сучасне видовище, його форми мають мало спільного з видовищами первісних народів або навіть народів стародавніх цивілізацій — давньоєгипетської або античної. Разом з тим, при більш уважному аналізі важко відмовитися від ідеї спільності між ними. В усякому разі, неможливо ігнорувати той факт, що всяке видовище скрізь і в усі часи є загальною формою емоційно-естетичного впливу або комунікації його учасників. На загальну природу видовища вказує й те, що в ньому сукупно наявні такі видовищні компоненти, як пластика, художньо-естетична декорація, музичний супровід, художня декламація та художньо-драматична гра [11]. Все це і є характеристиками театралізації, як головної приналежності будь-якої видовищної дії. Створення художнього образу при цьому є проявом реалізації фантазії, самовираження та презентації ідейно-сміслового змісту видовища. Як позначив Л. Віготський, важливо відокремити уявну ситуацію і уяву як таку, як передумову розвитку самого вміння бачити, тобто розвитку видовищності світу, яка і розвиває людину. Л. Віготський говорить також про розподілення акту гри і про певні одиниці психології щодо проблем мови і мислення [1].

На сучасному етапі розвитку української культури і мистецтва певною мірою можна констатувати, що видовищна культура втрачає глибинний смисл, а все більш направлена на естетичне, емоційне і розважальне задоволення його учасників і глядачів. С. Шаумян у своїй монографії «Генезис видовищної культури від витоків до зрілості (XVIII ст.): Західна Європа та Росія» підкреслює, що в сучасних умовах у видовищній культурі на передній план виходять розважальна, видовищна і комунікативна функції. Але автор не заперечує наявності стійкої основи видовища, його двоєдину природу взаємодії суб'єкта та об'єкта [11]. Тобто зміна функціональних властивостей видовища не позбавляє його структурного побудовання, композиції. Навпаки, розвиток видовищної культури визначається і появою режисера, і використанням елементів театралізації, і, особливо, органічністю такої складової як сучасні інноваційні медіа-технології.

Особливим типом прояву культурного буття соціуму Л. Малоока вважає театралізоване масове свято, яке є суспільним за формою, виховним за метою та містеріально-естетичним за змістом, бо ґрунтується на складному комплексі історико-

психологічних передумов. Важливо також, що підсвідомий потяг до колективного святкування є визначальною особливістю процесу становлення і формування нації. Через демонстрацію актуальних суспільно-політичних процесів засобами видовища [6]. Ще одна схожа думка зустрічається в дослідженнях В. Сприсяна, де автор вважає, що саме видовищний «демонстраційний» фольклор надає змогу ліквідувати лакуни необізнаності із традиціями предків, тому що «...репрезентуючи одну с художніх цінностей минулого, демонстративний фольклор відкриває для дослідника важливий розділ культурного життя нації. Його вивчення дає змогу досягнути глибинні шари народної естетичної свідомості, пізнати емоційний світ народу, виявити ряд найважливіших закономірностей його духовного буття та побуту» [9]. Повертаємось до думки про те, що сакральні елементи, які були властиві видовищній культурі на етапі несвідомої дії, сьогодні трансформувались у нові прояви інтерпретації традицій народу, що формують націю.

Одні види масових видовищ перебувають у процесі становлення, утвердження в культурному житті суспільства, інші, чітко визначившись за видовими ознаками, виокремилися як жанрові різновиди, треті — відмирають зовсім, забуті за нових суспільних умов [2: 176]. Людина зачаровано схилилася перед усім невідомим, всім, що здавалося їй чудовим, прекрасним, або вразливим. Проте вона ще не могла зрозуміти себе і утворювати організоване видовище. Сьогодні творцем може стати кожен з нас, театралізовані видовища та взагалі мистецтво увійшли в наше життя як необхідність, вони завжди поряд. Жанри та різновиди явищ видовищної культури дивують різноманітністю й манять своєю відкритістю, доступністю та саме театралізованістю, бо саме цього прагнуть очі — спостерігати за чимсь цікавим, важливим, вражаючим.

Висновки:

- з появою нових засобів театралізації, сучасних технологій, зарубіжних тем та проєктів, серед вітчизняної видовищної культури спостерігається формування нових жанрів та форм;
- попит на поліфункціональність визначає нові вимоги до постановок, надає можливості явищам видовищної культури набувати функції не лише розважальні, а й виховні, естетичні, пізнавальні і навіть арт-терапевтичні;
- розвиток видовищної культури сприяє формуванню важливих якостей особистості глядача чи так званого споживача шоу-індустрії, різножанровість якої відображає тенденції сучасного розвитку культури в цілому;
- на сучасному етапі видовищна культура все більш розвивається в розважальному напрямку, що формує до неї поверхневе сприйняття, порівняно зі святковою культурою;
- нові театралізовані жанри та форми видовищної культури, окрім розваг, торкаються сучасних актуальних тем, в тому числі і соціальних, таких,

що відображають проблеми суспільства та країни в цілому;

- видовищна культура знаходиться на етапі жанрової реорганізації, еволюції та новоутворень, що сприятимуть розвитку культури в цілому.

Перспективи подальшого дослідження виражаються в тому, що наведені результати можуть бути використані у формуванні жанрової гілки сучасної видовищної культури, сприятимуть систематизації критеріїв оцінки приналежності того чи іншого явища до видовищної культури. Необхідно також зрозуміти важливу креативну функцію видовища, завдяки якій людина продовжує залишатися людиною, створюючи нові шедеври мистецтва, виражаючи свої позиції мирно, визволяючи душу, лікуючись від стресу. Саме тому, що не можна недооцінювати значення видовища, не дивлячись на його зворотну поверхово направлену сторону, перспективним є вивчення сучасних арт-практичних досягнень видовищної культури в наступних дослідженнях.

Література:

1. Выготский Л. Психология искусства / Л. Выготский. — Минск: Современное Слово, 1998. — 474 с.
2. Зайцев В. П. Режиссура эстрады та масових видовищ / В.П. Зайцев. — К.: Дакор, 2003. — 304 с.
3. Кісін В.Б. Режиссура як мистецтво та професія Життя. Актор. Образ : Из творчої спадщини / В.Б. Кісін. — К.: КМ Academia, 1999. — 268 с.
4. Кужельний О.П. Основи режиссури театралізованих видовищ і свят: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.П. Кужельний; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистец. — К.: НАКККіМ, 2012. — 140 с.: табл.
5. Литвинова М.В. Концептуальные модели массовых праздников и зрелищ / М.В. Литвинова // Вестник МГУКИ. — 2005. — № 4. — С. 98–104.
6. Малоока Л.В. Театралізоване масове свято як соціокультурний чинник націотворення / Л.В. Малоока // Мистецтвознавство. — 2002. — № 6. — с. 67–74.
7. Некрылова А.Ф. Русские народные городские праздники, увеселения и зрелища / А.Ф. Некрылова. — Л.: Искусство, 1988. — 215 с.
8. Рожок О.В. Видовище як гра: природний, історико-культурний і мистецький виміри / О.В. Рожок // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — К.: Міленіум. — Вип. 3 — 2011. — С. 83–88.
9. Сприсян В.Г. От обряда к зрелищу (к вопросу об эволюции игровых функций в ритуале) / В.Г. Сприсян // Сборник научных трудов кафедры культурологии Одесского политехнического университета. — Вып. 1. — Одесса, 1996. — С. 44–54.
10. Станіславська К.І. Митець і глядач: погляд на взаємини у модусах постмодерністської видовищної культури / К.І. Станіславська // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого. — 2013. — Вип. 13. — С. 180–189.
11. Шаумян С.С. Генезис зрелищной культуры от истоков до зрелости (XVIII в.): Западная Европа и Россия: дис. ... канд. истор. наук: 24.00.01 / Сурен Сергеевич Шаумян. — М., 2001. — 131 с.
12. Широков О. Кармакавове видовище [Електронний ресурс] / О. Широков. — 26.08.2013 р. — Режим доступу: <http://molod.te.ua/city/karmakavove-vydovysche/>. — Назва з екрану.
13. Юсипович А.В. Типи програм розважального телебачення України [Електронний ресурс] / А.В. Юсипович. — 26.08.2013 р. — Режим доступу: <http://journal.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2122>. — Назва з екрану.